

สวัสดีครับทุกท่าน ผมออกเดิน
เดินที่ต้องพูดอะไรกับพวกที่สนใจทาง
ปรัชญา คือ พวกปรัชญามักมองอะไรที่
มันใหญ่ ซึ่งพวกเราไม่เคยทำอย่างนั้น
ทั้ง ๆ ที่น่าจะต้องทำ พอเวลาถูกขอให้
ช่วยพูดในเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
ความคิดก็อดไม่ได้ที่จะถามตัวเองว่า แล้ว
เรากำลังทำอะไรอยู่ ที่จะพูดอะไรที่มันมี
ความหมายต่อคนที่สนใจปรัชญา ก็พบว่า
มันยากมากที่จะตอบว่า ตัวเองกำลังทำ
อะไรอยู่ เพราะโดยมากเรามักจะทำอะไร
ไปโดยไม่คิดว่าเรากำลังทำอะไรอยู่ วันนี้
ก็พยายามที่จะพูดถึงประวัติศาสตร์ความ
คิดอย่างกว้าง ๆ ซึ่งคงไม่ละเอียดนัก เพราะ
ว่าไม่ได้คิดถึงปัญหาใหญ่ ๆ ขนาดนั้นมาก่อน
ก่อนอื่น ผมอยากจะนำท่านเข้าสู่
ประวัติศาสตร์ความคิดที่ปรากฏในโลก
ตะวันตกก่อนอย่างสั้น ๆ ไม่ใช่ให้เห็น
ฝรั่งคืออะไรหนึกหนา แต่ผมว่าจะช่วยให้
เราพบข้อบกพร่องบางอย่างที่เกิดขึ้นใน
การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดของไทยเราอยู่ไม่น้อยทีเดียว

ประการแรก ผมอยากจะพูดว่า
ประวัติศาสตร์ความคิดนั้น ความจริงแล้ว
มันเป็นของใหญ่ไม่ว่าจะเป็นในโลกตะวันตก
หรือในประเทศไทยก็ตามแต่ และการ
เกิดขึ้นของประวัติศาสตร์ความคิดนั้น
เกิดขึ้นเพื่อจะเผชิญ หรือเพื่อต่อต้านการ
ที่นักประวัติศาสตร์รุ่นก่อนหน้านั้นเข้าไป
ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์การเมือง
และประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมาก
จนเกินไป ก็มีความพยายามที่จะทำให้
ประวัติศาสตร์มีความหมายมากกว่าการ
ศึกษาแต่เพียงการแย่งอำนาจ การสูญเสีย
อำนาจต่าง ๆ นานา แต่เพียงอย่างเดียว
เพื่อจะต่อต้านประวัติศาสตร์การเมืองนั้น
ผมคิดว่าเข้าใจได้ง่าย และไม่จำเป็นต้อง
ให้รายละเอียดในที่นี้ แต่เพื่อจะต่อต้าน
ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ผมคิดว่า ควรจะ
เข้าใจสักนิดหน่อย ทั้งนี้เพราะเหตุว่า
ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยที่ว่าเป็นของ
ใหม่เหมือนกัน คือ เป็นของที่เกิดขึ้นเพื่อ
ต่อต้านประวัติศาสตร์การเมืองในโลก
ตะวันตก ซึ่งเริ่มประมาณปลายศตวรรษ

ที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ทั้ง
นี้เพราะเหตุว่า นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ
ในรุ่นแรก ๆ นั้น มองเห็นว่าการศึกษ
ประวัติศาสตร์การเมืองที่เน้นแต่การเมือง
อย่างเดียว มันไม่เพียงพอที่จะอธิบายอดีต
ได้ ด้วยเหตุนี้จึงได้คิดว่าควรจะหาอะไร
ที่ลึกไปกว่าเรื่องการแย่งอำนาจกันเพื่อที่
จะสามารถอธิบายพัฒนาการของพฤติกรรม
ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตทั้งหมด เหตุผล
สำคัญสำหรับเหตุนี้ในโลกตะวันตก ผม
คิดว่า เมื่อไปทำลายพระเจ้าลง กล่าวคือ
เลิกศึกษาประวัติศาสตร์ว่า พระเจ้ากำหนด
อะไรไว้แก่นมนุษย์ ถึงตอนนั้น ประวัติ
ศาสตร์ก็หมดความหมายลงทุกที และ
เริ่มมองหาอะไรต่าง ๆ ที่แทนพระเจ้าได้
และเป็นที่น่าเชื่อถือสำหรับคนสมัยศตวรรษ
ที่ 19-20 มากกว่า พวกนักประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจก็รู้ว่า ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ
ที่สำคัญคือ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสังคม
เป็นตัวกำหนดพัฒนาการของประวัติศาสตร์
เพราะฉะนั้นดูอย่างนี้ก็พบว่า ประวัติศาสตร์
ความคิดและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจน่า

การศึกษา ประวัติ ความคิดของไทย*

นิธิ เอียวศรีวงศ์

คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

* ถอดเทปจากการอภิปราย ในงานสัมมนาเรื่อง "การ
ศึกษาแนวความคิดของคนไทยในอดีตและปัจจุบัน"
จัดโดย สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(พฤษภาคม 2525)

จะเป็นพันธมิตรกันอย่างดี แต่ว่า โดยที่จริง ประวัติศาสตร์ความคิดเกิดขึ้นมาเพื่อจะต่อต้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจด้วย ตัวอย่าง นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจรุ่นแรก ๆ เช่น Charles Beard เป็นต้นพยายามจะใช้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมอธิบายการเมืองซึ่งเป็นของแปลกในสมัยนั้นที่มักจะคิดว่า การเมืองมันอธิบายตัวมันเองได้อยู่แล้ว โดยไม่ต้องใช้สิ่งอื่นมาอธิบาย

พวกซึ่งยังเชื่อในจารีตของ เฮเกล ก็ยังมองเห็นความสำคัญของความคิดเป็นหลักของการที่จะอธิบายว่า ทำไมประวัติศาสตร์จึงพัฒนาไปในทางที่เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ให้ความสำคัญแก่เรื่องของความคิด ในความหมายของ Idea อย่างที่ใช้กันก็ตามอย่างของจิต ความคิดของสมองอะไรมากมาย และพยายามที่จะอธิบายว่า สิ่งเหล่านี้มันเป็นสาเหตุใหญ่ของ ประวัติศาสตร์ เป็นตัวผลักดันให้ประวัติศาสตร์ดำเนินไปอย่างที่มีมันได้

ดำเนินไปแล้ว และผมเข้าใจว่า ประวัติศาสตร์ความคิดได้ไหลออกมาจากความเชื่อในจารีตนั้นอย่างมากทีเดียว แต่มีปัญหาเกี่ยวกับทฤษฎีของประวัติศาสตร์ความคิด อย่างที่ผมพูดมานี้ไม่น้อย และระยะเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ความคิดที่เกิดขึ้นในยุโรปนั้น ก่อให้เกิดปัญหาที่ผมคิดว่าสำคัญ 2 อย่าง และมันมีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดในระยะแรก ๆ ของเราเหมือนกัน

ปัญหาข้อเสนอ ประวัติศาสตร์ความคิด อันแรก ที่ผมคิดว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง คืออันที่จริงความคิดทั้งหลายของมนุษย์นั้น เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเท่านั้น และจะพบว่าความคิดมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่แวดล้อมมันตลอดเวลา เราจะไม่เข้าไปสู่ปัญหาแบบที่ว่า ไข่เกิดก่อนไก่ หรือ ไก่เกิดก่อนไข่ กล่าวคือความคิดมาก่อน แล้วก็มีสิ่งแวดล้อมเป็นผลมาจากความคิด หรือสิ่งแวดล้อมมาก่อนแล้วจึงก่อให้เกิดความคิดนั้น ๆ ขึ้น

อย่างไรก็ตาม มีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างความคิดกับสิ่งแวดล้อมของมันในสังคมหนึ่ง ๆ อยู่ตลอดเวลา ต่างปรุงแต่งซึ่งกันและกันตลอดเวลา เพราะฉะนั้น การหยิบเอาตัวความคิดอย่างเดียวมาศึกษา ผมคิดว่า มันก่อให้เกิดการบิดเบือนโดยไม่ได้ตั้งใจ ก่อให้เกิดภาพที่ไขว้เขว โดยไม่ได้ตั้งใจในประวัติศาสตร์อยู่เสมอ เพราะฉะนั้นในความเป็นจริง ไม่มีความคิด ที่บริสุทธิ์ ที่อยู่ลอย ๆ โดยไม่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในความเป็นจริงเลย เพราะฉะนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดอย่างทีนักประวัติศาสตร์ความคิดรุ่นแรก ๆ ในโลกตะวันตก กระทำนั้น ก็สามารถไปถึงความจริงเพียงครึ่งหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือว่า ไปเอาความคิดลอย ๆ ของนักปราชญ์ หรือของปัญญาชนมาพูดถึง โดยไม่ได้พูดถึงสภาพแวดล้อมในทางเศรษฐกิจ ในทางการเมือง ในทางสังคมอะไรก็แล้วแต่ที่แวดล้อมความคิดนั้น แล้วก็ผลของมันก็คือ เจ้าของความคิดทั้งหลายที่นำเอามาทูลในตำราทั้งหลายอย่างนั้น เป็นความคิดที่อยู่นิ่งกับที่ ไม่แปรเปลี่ยนไปเลย เพราะเมื่อไม่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ก็ไม่มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาด้วยเหมือนกันในขณะที่ในความเป็นจริงนั้น จะพบอยู่เสมอว่า ความคิดทั้งหลายเปลี่ยนแปลง มันมีพลังผลักดันตัวเอง เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ผมก็รู้สึกว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยเป็นความจริง อันนี้เราจะดูข้างหน้าว่า ผลจากการกระทำของครูฝรั่ง เป็นผลให้ในระยะแรก ๆ ของการศึกษา ประวัติศาสตร์ที่ไปพ้องพากับความคิดอยู่บ้างในประเทศไทยนั้น มันให้ภาพที่หยุดนิ่งมากเกินไปแล้วมันไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างความคิด กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่ข้าง ๆ ตัวมันเท่าไรนัก

ปัญหาประการที่สอง ที่การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดในระยะแรก ๆ ก่อให้เกิดขึ้น ก็คือว่ามันสืบเนื่องจากข้อที่หนึ่งนั่นเอง ถ้าเราอธิบายความคิดในรูปนั้น มันเห็นได้ชัดเจนว่าความคิดไม่สามารถ

เป็นตัวปัจจัยใหญ่แทนพระเจ้า หรือแทนอะไรก็ได้แต่ได้ ที่จะอธิบายประวัติศาสตร์ทั้งหมดเลย เพราะว่าจากปัญหาที่บอกแล้วคือ มันกลายเป็นของที่หยุดนิ่ง คือเป็นของที่ไม่วิวัฒนาการกับสิ่งอื่นตลอดเวลา

ถึงแม้จะมีความบกพร่องในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดในระยะแรก ๆ อยู่บ้างก็ตามแต่ แต่ในเวลาต่อมา ก็มีพัฒนาการสืบเนื่องจากนั้นมา และมีความเปลี่ยนแปลง ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ความคิดอีกหลายอย่างที่ผมจะไม่เข้าสู่รายละเอียด แต่อยากจะย้ำว่า แม้ว่าจะมีความบกพร่องก็ตามแต่ แต่ไม่ทำให้วิชาประวัติศาสตร์ความคิด หรือการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดหมดคุณค่าลงโดยสิ้นเชิง เพราะถึงอย่างไรก็ตาม เราต้องยอมรับว่าความคิดนี้เป็นส่วนหนึ่งของการที่จะกำหนดพฤติกรรมของคนอยู่เหมือนกัน และโดยตัวของมันเอง ความคิดมนุษย์ไม่ว่าในสังคมใดก็ตาม เป็นส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งของ วัฒนธรรม (ในความหมายที่กว้าง) ของสังคมนั้น ด้วยเหตุนี้มันจึงไม่มีปัญหาว่า นักประวัติศาสตร์ หรือผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์จำเป็นต้องศึกษาความคิดของคนในอดีต หรือที่ปรากฏมาในอดีตด้วย ส่วนจะศึกษาอย่างไร เป็นคนละเรื่อง แต่เราจำเป็นต้องศึกษาความคิดเหล่านี้ ในบริบท (Context) ของสังคมนั้น ๆ ตามที่มันเป็นจริงในแต่ละยุค สมัยด้วย ไม่ว่าจะเป็นบริบทในทางสังคม ในทางการเมือง ในทางเศรษฐกิจอะไรก็ตามแต่ จึงจะสามารถเข้าใจความคิดนั้นได้ และสามารถที่จะจับความคิดนั้นออกมาให้มันเป็นสิ่งมีชีวิตที่ค่อย ๆ กลักลาย เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยซึ่งนี้เป็นหัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เดียว

ที่นี้ก็กลับมาสู่ประเทศไทย ผมอยากจะย้ำว่า ข้อบกพร่องทั้งหลายที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้ปรากฏในการศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดในประเทศไทยอยู่เหมือนกัน ในประเทศไทยนั้น ก็มีความแตกต่างจากสังคมอื่น ๆ อยู่ตรงที่ว่า เรา

ภาพของ เรอเน่ มากริต: ข้อดอกไม้สำเร็จรูป

รู้สึกจะไม่มียานเขียนโดยตรงที่เกี่ยวกับสังคม การเมืองก็ตามละเอียดอย่างที่เราจะมี ส่วนใหญ่งานเขียนทั้งหลายจะไปเน้นหนักอยู่ที่คัมภีร์ศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดจำนวนไม่น้อยจะเป็นเรื่องของการศึกษาพุทธศาสนาในประเทศไทยนั่นเอง ข้อบกพร่องที่ผมกล่าวแล้ว ผมว่ามาปรากฏในประวัติศาสตร์ความคิดในระยะแรก ๆ ของเราอย่างมาก เกี่ยวกับเรื่องศาสนาพุทธนี้ ตรงที่เรามักจะนิยมเสนอภาพของพุทธศาสนาในลักษณะที่มันหยุดนิ่งอยู่กับที่ตลอดเวลา เป็นต้นว่าในเรื่องของการศึกษาประวัติศาสตร์แบบใหม่ในระยะเริ่มแรกของประเทศไทยมาเราพูดถึงการแผ่อิทธิพลเข้ามาของศาสนา

พุทธ ที่เรียกกันกว้าง ๆ ว่านิกายลังกาวงศ์ และจนถึงปัจจุบันนี้ เราก็มักจะเข้าใจ และปฏิบัติต่อลัทธิลังกาวงศ์ประหนึ่งว่ามันเป็นคำสอนที่ตายตัวอันเดียวที่โผล่เข้ามาในประเทศไทยในพุทธศตวรรษที่ 15-18 ทำนองนั้นเป็นต้นมาว่า เหมือนกันหมดทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วลัทธิลังกาวงศ์ที่เข้ามาฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งประเทศไทยนั้น มันเข้ามาหลายระลอกด้วยกัน แต่ละระลอกนั้นก็มีความเหลื่อมล้ำแตกต่างกันในด้านของปรัชญาของศาสนา ในด้านของวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ ในด้านของอะไรต่าง ๆ ร้อยแปด แม้แต่ในหลักฐานของเราเองก็มีร่องรอยของการวิวาทกันระหว่างลังกาวงศ์รุ่นที่ 1 กับลังกาวงศ์รุ่นที่ 2, ที่ 2 กับที่ 3, ที่ 3

กับที่ 4 ทำนองนี้ตลอดมา แต่เราไม่เคยเข้าไปศึกษาลังคาวงศ์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดจำนวนไม่น้อย อย่างน้อยที่สุดของปัญญาชนไทยในอดีต ว่ามันถูกอิทธิพลของลังคาวงศ์ในแต่ละระลอกอย่างไรบ้าง จากศาสนาพุทธที่อยู่ร่วมกับที่มีผลจะให้เรารับยาสถาบันสำคัญ ๆ ของประเทศให้มันอยู่นิ่งอีกเหมือนกัน เช่น เป็นต้นว่าเราไปรับยาสถาบันกษัตริย์ก็โดยอาศัยคติจากพุทธศาสนาอีกเหมือนกัน เช่น ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ก็ตามอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ คือพยายามจะมองว่ามันเป็นของที่เป็นอย่งนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยสืบมา จนกระทั่งถึงปัจจุบันซึ่งอันนี้ ผมว่าน่าสงสัยอย่างมากว่าเป็นอย่งนั้นได้อย่างไร มันน่าจะมีความเปลี่ยนแปลงตลอดมา ตั้งแต่โบราณมาจนถึงสมัยปัจจุบันนี้ด้วย หรืออย่างน้อยที่สุดถึงรัตนโกสินทร์เป็นอย่งน้อยคือเป็นความเปลี่ยนแปลงที่มากกว่าที่เราพูดกันไปแล้ว

ในระยะแรก ๆ ของการศึกษาสถาบันกษัตริย์ไทยนั้นผมอยากจะพูดว่า แทนที่จะพบในงานของคนไทย มันต้องไปพบในงานของฝรั่งเสียมากกว่า และด้วยอิทธิพลของการศึกษาแบบฝรั่งในสมัยนั้นไม่ใช่ในสมัยต่อมา ก็เลยทำให้ยังสร้างภาพของสถาบันกษัตริย์อยู่ร่วมกับที่ค่อนข้างมาก ใครที่เคยอ่านงานของ ควอริช เวลส์ที่เคยแปลเป็นภาษาไทยแล้ว จะพบว่ามันน่าอัศจรรย์เหลือเกินที่ประเทศไทยเราปกครองกันในระบบอย่างนั้นมาเป็นเวลาหลายร้อยปีในงานของเวลส์ โดยไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงเลย โดยสร้างทุกสิ่งทุกอย่างให้มันหยุดนิ่งกับที่ และถ้าไปอ่านงานของเวลส์อีกเรื่อง คือ พระราชพิธีสิบสองเดือน จะพบว่าความคิดที่จะไปสร้างภาพที่หยุดนิ่งของเวลส์บางทีเป็นการต้องการทางการเมือง ของตัวเวลส์อยู่ด้วย คือ พยายามชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการปกครองแบบเก่า พยายามหาเหตุผลให้กับมัน เพื่อจะอธิบายถึงความไม่น่าจะเปลี่ยนแปลงของไทยในปี 2475 อย่งไรก็ตาม ควรจะกล่าวได้ว่า การศึกษาประวัติ

ศาสตร์ความคิดของไทยที่ผ่านมานั้นก็มีการศึกษากันอยู่ไม่ค่อยจะมากนัก ให้ความสนใจแก่เรื่องนี้ไม่มากนัก และด้วยเหตุดังนั้นทำให้มันมีลักษณะเอียงข้างหนึ่ง เขาถามว่า ในประวัติศาสตร์ประมาณ 700 ปี ของเรานั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด ถ้ามันจะมีอยู่แล้ว มันก็ถูกเน้นหนักในช่วงหลังการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 แต่รุ่นก่อนหน้าการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ขึ้นไปนั้น เกือบจะกล่าวได้ว่า มีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องประวัติศาสตร์ความคิดสมัยนั้นน้อยมาก ในระหว่างสมัยของการปฏิรูปนั้น ได้รับความสนใจจากบุคคลที่สนใจประวัติศาสตร์เพิ่มมากขึ้น เพราะว่าเรื่องมีสีสัน เริ่มมีหลักฐานให้เราศึกษามีปัญญาชนของรัฐ มีปัญญาชนที่เป็น counter intellectual เป็นปัญญาชนที่ต่อต้านปัญญาชนของรัฐต่าง ๆ นานา มีการศึกษถึงบุคคลทั้งสองฝ่ายมากขึ้นในช่วงระยะเวลานี้ ถึงกระนั้นก็ตามผมยังคิดว่ามีอะไรให้ทำในเรื่องเกี่ยวกับสมัยปฏิรูปได้อย่างมากมาย อย่งไรก็ตามผมอยากตั้งข้อสังเกตเอาไว้ด้วยว่า สมัยของการปฏิรูปเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนั้นได้มีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิดมากน้อย เหตุผลสำคัญไม่ใช่ มีหลักฐานเหลืออยู่มาก ซึ่งผมว่าอันนั้นเป็นความสำคัญรองลงมา แต่ที่สำคัญก็เพราะว่ามันใกล้ฝรั่งมากขึ้น เป็นสมัยของการที่ครั้งหนึ่งเราเรียกว่า Westernization ซึ่งสมัยนี้ไม่นิยมที่จะเรียกอย่งนั้น เพราะว่ามันไม่ใช่การเปลี่ยนตัวเองเป็นตะวันตก มันใกล้เคียงกับตะวันตกมากขึ้น เพราะฉะนั้นการที่ไปเอารูปแบบของตะวันตกมาจับ เพื่อศึกษา มันก็ดูไม่ค่อยเหลวไหลเท่าไรนัก เช่น เป็นต้นว่า การไปเอารูปแบบที่ตายตัวของตะวันตก จะเป็นประชาธิปไตยก็ตาม ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชก็ตาม Renaissance ก็ตาม เอามาวางไว้แล้วมาศึกษายุคสมัย ทำได้โดยรู้สึกว่ามันไม่ค่อยจะเหลวไหลเท่าไร ที่จริงมันเหลวไหล มองเผิน ๆ รู้สึกว่าไม่ค่อยจะเหลวไหล แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราเอาระบบประชาธิปไตย ไปจับเรื่องพระ

บรมไตรโลกนาถ มันจะจับไม่ได้เลย คือเห็นก็รู้เลยว่าเหลวไหล ผมคิดว่าส่วนหนึ่งเป็นเพราะความไม่ค่อยเอาด้านของนักประวัติศาสตร์ รวมทั้งผมเองด้วย บางทีลืมไปว่า การทำของ่ายนั้น น่าทำดี แต่ว่าไม่นำไปสู่อะไรทั้งสิ้น

ผมคิดว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดที่ไปเน้นเรื่องของสมัยปฏิรูปลงมามากจนเกินไป เราจะไม่ได้เลยถ้าไม่ทำให้มันเกิดไขว้เขว ทำให้เกิดการผิดเป้าหมายไปอย่างมาก เพราะมันไปสร้างภาพโดยไม่ได้ตั้งใจ ของใครสักคนหนึ่ง ไปสร้างภาพของความหยุดนิ่งกับที่ของประวัติศาสตร์ของไทยไม่ว่าจะเป็นการเมือง ความคิด การปกครอง สังคมอะไรก็แล้วแต่ เป็นเวลา 800 กว่าปี ก่อนหน้าที่จะมาถึงสมัยของรัชกาลที่ 4-5-6 ที่มาเปลี่ยนแปลงประเทศ และผมคิดว่านั่นอันตรายอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ ถ้าเราไปเน้นสมัยของการปฏิรูปจนเกินไป และไม่พยายามเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนหน้าที่จะวันตกจะเข้ามามีบทบาทอยู่บ้าง ในความคิดของคนไทย และด้วยเหตุดังนั้นจึงเป็นผลบังคับไปในตัว ที่จะทำให้เราไม่สามารถจะศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของสมัยปฏิรูปในแง่ของไทยได้ ผมอาจจะพูดได้ว่าเกือบจะไม่เคยได้ยินใครสักคนในวงการของพวกเราผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ที่อยากจะเปรียบเทียบ - ตัวอย่างเช่นอยากจะเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ในสมัยลังคาวงศ์กับสมัย เซอร์จอห์น บาวริง ซึ่งผมว่า น่าจะเปรียบเทียบ คือ ถ้าเรามองจากคนไทย ไม่ได้มองแบบรูปแบบของฝรั่งว่าเราได้เปลี่ยนแปลงไปอย่งไร แต่ไปมองจากคนไทยว่า จากรากฐานเดิมของเราเราปรับตัวอย่งไรกับอิทธิพลจากภายนอก ทั้งหลาย ฉะนั้นผมคิดว่า เพราะขาดการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดในรุ่นหรือในระยะก่อนหน้านั้นขึ้นไป ผลของมันคือ ทำให้เราก่อนข้างจะอาศัยรูปแบบทางตะวันตกเป็นหลักในการที่จะศึกษาสมัยปฏิรูปเอง

เราสามารถทำอะไรได้บ้างใน

สภาพของประวัติศาสตร์ความคิด ในประเทศไทยพูดได้ประโยคเดียวแล้วจบได้เลย คือมันมากมายเหลือคณานับ ที่เราจะฟังได้ในประวัติศาสตร์ความคิดของเรา แต่เท่าที่ผมนึกออก และคิดว่าควรจะพูดถึงสิ่งที่เราน่าจะศึกษาอย่างมาก ๆ เริ่มตรงอันแรกสุด ผมคิดถึงเรื่อง ศาสนา เพราะว่าปฏิเสธไม่ได้ว่า ศาสนานั้นมีบทบาทในความคิดของคนไทยมากเหลือเกิน ที่ว่า มีบทบาทมากเหลือเกินนั้นผมอยากจะย้ำว่ามีบทบาทสำคัญเหลือเกินแก่ชนชั้นสูง อย่างน้อยที่สุด เพราะเราไม่รู้ว่า มีบทบาทสำคัญเหลือเกินกับชนชั้นล่าง หรือเปล่า รูปแบบของนักมานุษยวิทยาสสมัยปัจจุบันซึ่งคนเห็นว่าเซย์ ๆ ไปแล้ว คือ ของ Redfields ที่แบ่งวัฒนธรรมทั้งหลายออกเป็น วัฒนธรรมหลวง ที่อาจารย์ศรีศักรวิชัย กับ วัฒนธรรมราษฎร์ นั้นผมคิดว่ายังใช้ได้ดีทีเดียวกับกรณีของประเทศไทย ในการที่เราต้องพยายามสำนักอยู่ตลอดเวลาว่า ทุกครั้งที่เราพูดถึงอะไรก็แล้วแต่มันมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอยู่ในประเทศไทยระหว่าง วัฒนธรรมของชนชั้นสูง กับ วัฒนธรรมของชนชั้นล่าง แน่แน่นอนมันมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างวัฒนธรรมทั้งสองนี้ แต่ว่าจะมีแค่ไหนก็ยังไม่รู้ ทราบว่าการศึกษาที่ผ่านมาแล้วทั้งหมดของเราคือเราไปเน้น วัฒนธรรมหลวงมากกว่าวัฒนธรรมราษฎร์เหลือเกิน อย่างไรก็ตามแต่ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมหลวงนั้นปฏิเสธไม่ได้ว่า ศาสนาพุทธนั้นมีอิทธิพลต่อความคิดของคนที่อยู่ในวัฒนธรรมหลวงอย่างมาก และจำเป็นจะต้องศึกษา ผมอยากจะพูดว่า การศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์ความคิดเกี่ยวกับศาสนาพุทธจริง ๆ อย่างเอาจริงเอาจังนั้นไม่มีโดยมากเข้าไปอยู่ในงานแขนงอื่น และพูดถึงไว้บ้างเท่านั้นเอง ทำให้เราไม่เคยหยิบเอาคัมภีร์ศาสนาพุทธทั้งหลายที่ถึงแม้บางครั้งไม่ได้เขียนในเมืองไทย แต่

เป็นที่นิยมเป็นที่นับถือมากเหลือเกินในเมืองไทยมาศึกษากันอย่างจริงจัง ผลอย่างหนึ่งของการที่เราละเลยการศึกษาตัวของจริงเหล่านี้ ก็คือว่า เราต้องไปสร้างภาพสมมุติของศาสนาพุทธที่แท้จริงขึ้น บางคนก็สุดโต่งมาก ๆ ถึงขนาดเอาพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสว่า เป็นศาสนาพุทธที่แท้ แล้วอะไรก็แล้วแต่ที่ไม่เหมือนอันนั้นคือ “ฮินดู” บ้าง คือ “พระชะขุนงศ์” บ้าง คือ อะไรก็แล้วแต่

ผมคิดว่า ศาสนาพุทธคือความคิดเหมือนกับสิ่งอื่น ๆ เหมือนกัน ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และผมคิดว่าถึงเวลาแล้ว ที่ทั้งคนที่ศึกษาปรัชญาก็ตาม คนที่ศึกษาประวัติศาสตร์ก็ตาม ต้องลงไปสู่ตัวคัมภีร์จริง ๆ ทั้งที่แต่งขึ้นในประเทศไทย และทั้งที่แต่งในต่างประเทศ แต่เป็นต้นฉบับที่อยู่ในประเทศไทย และผมคิดว่าเป็นของที่นั่นจะทำให้ได้โดยมีโอกาสที่จะทำได้ เพราะเหตุที่ว่า เป็นความร่วมมือกันระหว่างคนที่ศึกษาปรัชญากับแขนงอื่น ๆ ของสังคมศาสตร์ทีเดียว เพราะเหตุที่ว่า ในหลายมหาวิทยาลัยด้วยกันผมคิดว่า คนที่เป็นครูสอนปรัชญานั้นมักจะมาจากพระมาก่อน และอ่านภาษาบาลีได้คล่องมากทีเดียว ถ้ามีการร่วมมือกันในการ

ศึกษาจะช่วยในเรื่องทำให้เข้าใจศาสนาพุทธที่เปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่เริ่มนับถือศาสนาพุทธเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ได้อย่างดีทีเดียว

งานอย่างหนึ่งของศาสนาพุทธที่ผมว่าน่าสนใจเหลือเกินคือ พงกงาน อรรถกถาทั้งหลาย เพราะตามความเข้าใจของผม ไม่ทราบว่ามีผิดหรือถูก คือผมคิดว่าพระไตรปิฎกเองซึ่งปัจจุบัน เวลาเราจะพูดถึงศาสนาพุทธ เรามักไปเปิดพระไตรปิฎก ผมรู้สึกว่าการโบราณไม่ได้เปิดพระไตรปิฎก เหตุผลที่ไม่ได้เปิดพระไตรปิฎก เพราะว่า ไม่มีพระไตรปิฎกให้เปิดมากกว่า เพราะพระไตรปิฎกแต่ละชุดนั้นไม่ใช่ของที่สามารถเขียน (ก่อนหน้าที่จะมีการพิมพ์) แล้วไปเที่ยวแจกได้อย่างมากมาย ผมไม่เคยพบพระไตรปิฎกที่ครบชุดในตัวแทนแบบโบราณในวัดราษฎร์ ในวัดประชาชนธรรมดา วัดเล็ก ๆ ไม่มี มันมีเป็นเพียงบางคัมภีร์เท่านั้น งานส่วนใหญ่หรือความเชื่อส่วนใหญ่ของศาสนาพุทธในประเทศไทยที่ผ่านมาในอดีตนั้นเป็นงานเชื่อในงานอรรถกถามากกว่าตัวพระไตรปิฎก ตัวบาลีนี้ ผมคิดว่าส่วนนี้เป็นส่วนที่น่าจะหยิบขึ้นมาศึกษาอย่างมากทีเดียว เพราะมีทั้งการรับมาจากลังกา

และในขณะเดียวกัน ก็รับเขียนขึ้นมาใหม่ด้วย

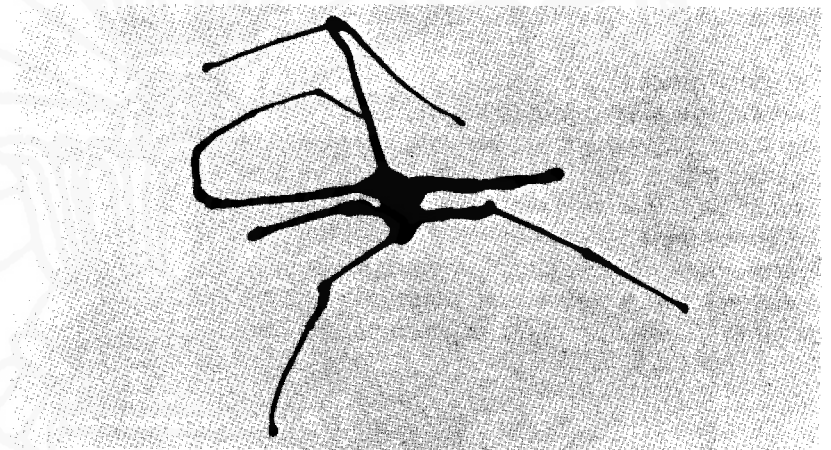
คู่เคียงกันไปกับงานอรรถกถา คืองานที่อยู่ในภาษาไทย งานที่อยู่ในหนังสือเทศกัก็ตามเป็นหนังสือที่อธิบายโลกสังขารก็ตาม สิ่งต่าง ๆ ก็ตามนี้ จะพบได้มากมายทีเดียวในภาคเหนือ และในภาคกลาง ผมพบว่า คัมภีร์หมวดที่เรียกว่าเป็นธรรมคตินี้ซึ่งเก็บอยู่ในแผนกหนังสือตัวเขียนหอสมุดแห่งชาตินั้น เกือบจะไม่เคยมีคนที่อยู่ในวงการประวัติศาสตร์เลย จนเมื่อไม่นานมานี้เริ่มมีคนไปหยิบมาใช้บ้าง ทั้ง ๆ ที่จริงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ความคิดที่น่าสนใจอย่างยิ่งทีเดียว แล้วยังมีกระจัดกระจายอยู่ตามวัดอารามต่าง ๆ ทั่วไปหมด ที่เป็นเกี่ยวกับเรื่องของหนังสือเทศน์

จากการศึกษาศาสนาพุทธให้เราสามารถเข้าใจถึงความคิดเกี่ยวกับศาสนาพุทธของคนไทยในยุคต่าง ๆ นั้น ผมว่ามีผลต่อมากมายนอกจากนี้ที่จะทำให้เราสามารถศึกษาได้ต่อมากว่า แล้วคนไทยคิดถึงมนุษย์อย่างไร ? แล้วคนไทยคิดถึงเรื่องการศึกษาอย่างไร ? คิดถึงสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ว่าอย่างไร ? โดยไม่ใช่เป็นแต่เพียงเปิดตัวพระไตรปิฎก แล้วก็บอกว่าการศึกษานั้นคนไทยเชื่อว่าเป็นอย่างไรซึ่งลอกพระไตรปิฎกมา และผมไม่เชื่อว่าคนจะได้รับอิทธิพลจากพระไตรปิฎกมากมายถึงขนาดนั้น ในท้องที่ภาคกลางเราสามารถพูดได้ว่า มีจารีตของฆราวาสกับจารีตของศาสนาที่เห็นได้ชัดเจน โชคดีที่ไปคล้อยคลึงฝรั่ง ก็เลยสามารถคิดอะไรแบบฝรั่งได้ แต่ในความเป็นจริงผมคิดว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย เช่นในภาคเหนือ ภาคอีสานนั้น ผมไม่แน่ใจในภาคใต้ แต่ภาคเหนือ ภาคอีสาน จารีตศาสนา กับจารีตฆราวาสไม่มีเลย ถ้าเราเริ่มไปมองสังคม หรือวัฒนธรรมของภาคเหนือ ภาคอีสาน จากความคิดที่ว่ามีจารีตของฆราวาสกับจารีตของศาสนาอยู่คู่เคียงกันมานั้น มันก็ทำให้ไขว้เขวได้มากทีเดียว

เพราะในภาคเหนือนั้นจะเห็นได้ว่า แม้แต่กฎหมายก็แฝงอยู่ในศาสนา ซึ่งในกฎหมายตราสามดวงจะไม่พบร่องรอยอย่างนี้เลย จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 1 คือก่อนหน้านั้นขึ้นไปเราไม่มีความพยายามที่จะเปรียบเทียบว่าถ้าไปลวนลามผู้หญิงไทยจะเท่าอะไรของวินัยของพระ เป็นเท่ากับ ทุกขตริสหรือเท่ากับ ปาจิตติ หรืออะไรก็แล้วแต่ซึ่งทางเหนือ จะเทียบเสมอ ถ้าลวนลามผู้หญิงจะเท่ากับโทษอะไรในพระวินัยแล้วก็ปรับโทษขึ้นมา ซึ่งจะไม่พบในส่วนกลาง ถ้าเรามองในรูปนี้ จะพบว่าการพยายามเข้าใจศาสนานั้นจะเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างยิ่ง ในการที่จะเข้าใจอะไรหลายอย่างที่ไม่ค่อยจะเข้าใจกันในวันวัฒนธรรมไทย

กว่าพระราชพงสาวดาร มากกว่าหนังสือ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ หรือจามเทวีวงศ์ ซึ่งเขียนเป็นภาษาบาลีมาแต่ต้น ซึ่งแน่นอนเป็นของปัญญาชนมากกว่า ความคิดของคนทั่ว ๆ ไป ที่คิดว่าอดีตของตัวเองคืออะไร ถูกฝากไว้ในตำนาน ซึ่งแม้ว่าจะถูกทำเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลังก็ตาม ก็ยังเก็บส่วนเหล่านั้นไว้มาก เพราะฉะนั้นส่วนนี้น่าสนใจศึกษามากเพราะเราไม่ค่อยมีหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องของความคิดของประชาชนธรรมดามากนัก

ประการที่สอง คือ ผมคิดว่า จนถึงปัจจุบันนี้ นาทีนี้ เรายังไม่ได้พัฒนาวิธีการใช้ตำนานในทางประวัติศาสตร์ของไทยขึ้นมาเลย คือ ยังมีการศึกษากันอย่าง

ภาพลายเส้นของ อังรี มิโช

ด้านที่สองต่อมา ที่ผมคิดว่าเราน่าศึกษาแต่ก็มีคนทำอันนี้มากสักหน่อย คือเรื่องเกี่ยวกับ คติ หรือ Perception ของคนไทยที่เกี่ยวกับอดีตของตนเอง ผมคิดว่า มีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้มาทั้งในต่างประเทศ และในประเทศไทยอยู่พอสมควร แต่ก็ยังงานที่ต้องศึกษาอีกมากมายเหลือเกิน เกี่ยวกับเรื่องประวัติศาสตร์ในความคิดของคนไทยคืออะไร ? โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ในแง่ของตำนาน เหตุผลที่ผมขำในเรื่องของตำนานมากนั้น ด้วยเหตุผลสองอย่าง ประการแรก คือ ตำนานนั้นแฝงไว้ซึ่งความคิดต่าง ๆ ของคนในวันวัฒนธรรมราชฎ์มาก

เป็นระบบน้อยมาก และเรามีทางเลือกใช้ตำนานอย่างไม่ค่อยจะมีเหตุผลเท่าใดนัก บางคนเลือกใช้ตำนานในความหมายว่าตำนานนั้นเหมือนกับเรื่องโกหกปกคลุมแต่แฝงความคิดเอาไว้ ส่วนวนนักราชฎ์โบราณว่า “รึดเลือดจากปู” หมายความว่า “ไม่รู้” มีอยู่ ๓ บรรทัดในตำนานเล่มนี้มันเป็นความจริง หาเอาเองก็แล้วกัน ซึ่งผมว่าไม่มีระบบอะไรเลยที่จะใช้มัน อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งไปสุดโต่งเหมือนกันคือว่าตำนานนั้นเป็นเรื่องที่บอกความจริงของยุคสมัยที่เขียน หมายความว่าราชวงศ์ปกรณ์ ตำนานพงสาวดารเมืองน่านที่อยู่ในรูปแบบตำนานเป็นหลักฐานของสมัยรัชกาล

ที่ 5 คือที่ว่าย้อนกลับไปกี่พันปี นั้น ลืม มันหมดไม่ต้องใช้เลย ผมว่าทั้งสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งทำลายหมด อีกฝ่ายทำให้เราไม่มีหลักเกณฑ์ในการใช้ตำนาน ผมคิดว่า โดยอาศัยการศึกษามานุษยวิทยา การศึกษาคติชาวบ้านก็ตาม เราจะสามารถที่จะอ่าน และเข้าใจสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ถูกใช้ในตำนานได้อย่างมากมาย และถึงตอนนั้นเท่านั้นเราจะสามารถใช้ตำนานอย่างมีประสิทธิภาพ และเมื่อไรก็ได้แล้วแต่ที่เราสามารถใช้ตำนานอย่างมีประสิทธิภาพ ขึ้นมาได้ ผมเชื่อว่า เราจะได้ภาพของอดีตของเราเอง ของประวัติศาสตร์ไทย อีกรูปหนึ่ง ซึ่งแตกต่างอย่างมากเหลือเกินจากประวัติศาสตร์ไทยที่เรารู้จักกันทุกวันนี้ แล้วก็น่าตื่นเต้นมากที่เราจะมองอดีตของเราจากสิ่งที่ประชาชนธรรมดา ๆ ทั่วไป คิดถึง

ในประการต่อมา ที่ผมคิดว่า น่าสนใจศึกษาอยู่ คือ เรื่องประวัติศาสตร์การศึกษา นี่สัมพันธ์อย่างแน่นนอนกับประวัติศาสตร์ความคิด ประวัติศาสตร์การศึกษาที่ผ่านมาแล้วทั้งหมด ผมรู้สึกอย่างหนึ่งไม่ทราบว่ามีผิดหรือถูก คือผมรู้สึกว่า มันถูกรอบงำโดยภาพของสมัยหลังมาก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ เราชอบพูดถึง ว่าเด็กไทยได้รับการศึกษาจากวัด เด็กตั้งแต่อายุเท่านั้นขวบ ถึงเท่านั้นขวบ ดำราบางเล่มให้อายุแน่นนอนเลย และถูกส่งไปที่วัดเพื่อเป็นลูกศิษย์วัด และเพื่อเรียนหนังสือ เพราะฉะนั้นทุกคนหลังจากที่อยู่วัดได้บวชเณร 1-2 ปี ออกมาก็

จะอ่านหนังสือออก ทั้งหมดเหล่านี้เป็นภาพที่เราเห็นในสมัยรุ่นประมาณพ่อเราเท่านั้น ก่อนหน้านั้นขึ้นไปจะเป็นอย่างนี้หรือเปล่าก็ไม่ทราบได้ แต่ที่เราน่าสงสัยอย่างยิ่ง คือ หลักฐานทั้งหลายบอกชัดเจนว่าคนไทยส่วนใหญ่อ่านหนังสือไม่ออก เพราะฉะนั้นก็ไม่ได้ผ่านชีวิตอย่างที่ตำราประวัติศาสตร์ศึกษาพูด นี่เป็นเพียงด้านเดียวเท่านั้นเองของประวัติศาสตร์การศึกษาเท่าที่นำมาแล้ว ถูกรอบงำโดยภาพของยุคหลัง มากเกินไปผมคิดว่าจำเป็นที่เราจะต้องกลับเข้าไปศึกษากันใหม่โดยลงเข้าไปสู่หลักฐาน ที่อาจจะมียุ่จริงจำนวนไม่น้อยเหมือนกัน และถูกละเลยตลอดมา

ด้านสุดท้าย ที่ผมนึกออก และคิดว่าน่าจะศึกษาอย่างยิ่งคือ ด้านศิลปะทั้งหลาย ทางด้านจิตรศิลป์ทั้งหลาย ผมว่าเรามีการศึกษาด้านจิตรศิลป์มากที่สุดทีเดียว แต่เราไม่ได้ผูกพันหรือไม่ได้สัมพันธ์มันไปกับด้านของความคิด สังคม เศรษฐกิจอย่างเพียงพอ นักประวัติศาสตร์ศิลปะสามารถชี้ได้ว่า ภาพเขียนฝาผนังเริ่มเปลี่ยนสไตล์ สมัยไหน ๆ ไล่ลงไปได้เป็นจังหวะ ๆ แต่ไม่ได้สัมพันธ์เลยว่า มันสัมพันธ์อย่างไรกับสภาพแวดล้อมของสังคมสมัยนั้นที่เปลี่ยน อันหนึ่งที่ผมว่าน่าจะทำได้อย่างมาก และจะช่วยเป็นกุญแจสำคัญที่จะเข้าใจศิลปะไทย ผมว่าหลายแขนงด้วย คือ ทางด้านปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังศิลปะ ผมคิดว่า นักประวัติศาสตร์ศิลปะสามารถอธิบายให้ฟังได้ว่า ภาพเขียนไทยในสมัย

นั้น ๆ ไม่นิยมที่จะปล่อยให้ให้มี Space ไม่นิยมที่จะปล่อยให้มีย่อว่างเกิดในภาพเขียนฝาผนัง ต้องหาอะไรยัด ๆ ไว้ ทุกคนเห็นพ้องได้ง่ายเพราะเห็นชัดอยู่ แต่ปัญหาที่ผมว่า มันน่าศึกษาลงไปอีกคือว่า ทำไมถึงปล่อยไม่ได้ มันมีปรัชญาความเชื่ออะไรอยู่เบื้องหลัง ผมอยากจะเปรียบเทียบความเชื่อทำนองนี้ ที่เกิดขึ้นในอินโดนีเซีย มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับภาพเขียนบาหลี่ซึ่งมีคติอย่างเดียวกับภาพเขียนไทยสมัยหนึ่ง คือ ไม่นิยมช่องว่างในภาพ ถ้าเมื่อไรไม่รู้จะเขียนอะไรลงไป บางภาพของบาหลี่ เขียนรูปอนุกก็เอา คือ เขียนท้องฟ้าเฉย ๆ แล้วปล่อยท้องฟ้าให้อยู่ออย่างนั้นไม่ได้ เพราะมันว่าง เขาก็เอารูปสัญลักษณ์ของออนุสอยเต็มไปหมดในภาพ เพื่อบรรจุให้ที่ว่างเต็ม ไม่มีที่ว่างเหลืออยู่ คำอธิบายของนักประวัติศาสตร์ศิลปะคนนั้น จริงหรือเท็จคนละเรื่อง แต่ผมว่าสำคัญที่เราจะทำอย่างนั้นบ้าง คือ คิดว่า เพราะว่าความเชื่อของชาวบาหลี่ผูกพันอยู่กับความเชื่อ หรือปรัชญาของชาวบาหลี่ในเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าสร้างโลก คือพระเจ้าสร้างโลกมาจากที่ว่างเมื่อมีพระเจ้าสร้างโลกก็ต้องมีอะไรอยู่ในนั้น เพราะฉะนั้น ภาพของออนุสที่ลอยอยู่ในอากาศคือ ภาพของชีวิตในความหมายว่าก่อนหน้าพระเจ้าสร้างโลก มันไม่มีชีวิต ก่อนหน้านั้นไม่มีชีวิต พอหลังจากพระเจ้าสร้างโลกเกิดชีวิตขึ้นมา คุณก็จะเขียนภาพที่มีชีวิตไม่ได้โดยปล่อยให้มันมีที่ว่างเหลืออยู่ คำอธิบายนี้จริงหรือเท็จ ผมไม่สามารถจะบอกได้ แต่ผมคิดว่า นี่เป็นตัวอย่างที่ผมอยากจะยกว่า มันจำเป็นที่ต้องศึกษาถึงตัวปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังความคิดของศิลปินของไทย และผมเชื่อว่าถ้าเราพบปรัชญาที่ดีพอ ที่มีประสิทธิภาพจริง ใกล้เคียงความจริงแล้ว ผมว่าปรัชญาตัวเดียวสามารถอธิบายได้ ทั้งศิลปะที่ปรากฏในภาพเขียน ในประติมากรรม ในการละคร ในวรรณคดี ผมว่าต้องสัมพันธ์ในสิ่งเหล่านี้ แต่เท่าที่ผ่านมา ผมคิดว่าเราไม่ได้ศึกษา

